

דברים שבין אדם לחברו

שנינו בסוף מסי' יומא: "עבירות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחברו – אין יוה"כ מכפר, עד שירצה את חברו. את זו דרש ר' אלעזר בן עזריה: – מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו, עבירות שבין אדם למקום, יוה"כ מכפר. עבירות שבין אדם לחברו – אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו".

מיד אחרי כן באה המשנה המסיימת את מסי' יומא: "אמר ר' עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין מי מטהר אתכם – אביכם שבשמים, שנאמר: וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם ואומר: מקוה ישראל ה' – מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל".

כבר עמדו מפרשים על **מהות הקשר**, שבין החילוק היסודי, שבין הכפרה בעבירות שבין אדם לחברו, לעבירות שבין אדם למקום – **לדרשתו של ר' אלעזר בין עזריה**, וחקרו בשאלה: האם דבריו של ראבי"ע, באו רק לתת **מקור** מן הכתוב להלכה זו, המחייבת פיוס הזולת לפני הכפרה, בעבירות שבין אדם לחברו – או שיש כאן הגדרה מעמיקה, **ליחס שבין הכפרה והטהרה – ושלביהן**. מה ההדגשה: "**את זו דרש ר' אלעזר בן עזריה**" – האם יש כאן הסבר וטעם, או הגדרה הלכתית, או שלפנינו רק אסמכתא מן הכתוב, למשנה-ראשונה, שהיתה ידועה ומקובלת מכבר – "עבירות שבין אדם למקום, יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו".

פשוטו של מדרש זה, שדרש ר' אלעזר בן עזריה, אף הוא טעון הסבר, כיצד לומדים מן הפסוק: "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", את החילוק ש"בין אדם למקום, לבין אדם לחברו". לכאורה, אדרבה – **מכל חטאתיכם משמע כולן**, בין "בין אדם למקום" ובין "בין אדם לחברו" – והרי, כיצד נלמד החילוק הזה?

זאת ועוד: מדוע הובאו כאן, מיד לאחר משנה זו, דבריו של רבי עקיבא, המסיימים את מסכת יומא – האם יש להם קשר עם החילוק הזה של "בין אדם למקום" ו"בין אדם לחברו", ועם החיוב של הצורך בריצוי, ב"בין אדם לחברו", או שהם **כלליים** בקשר לכל

נושא התשובה ונקבעו בסופה של המסכת — לשם סיום כללי בדברי אגדה, כמנהג המשנה והתלמוד בכמה מקומות. הדברים טעונים עיון בהרחבה ובעומק רב.

* * *

רבינו הרמב"ם בה' תשובה פ"ב, הלכה ט' פוסק: "אין התשובה ולא יום הכיפורים מכפרין, אלא על עבירות שבין אדם למקום, כגון: מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה, אבל עבירות שבין אדם לחברו, כגון: החובל את חברו או המקלל חברו או גוזלו וכיוצא בהן — אינו נמחל לו לעולם, עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו". הרמב"ם מוסיף: "אין התשובה, ולא יום הכיפורים". במשנה לפנינו לא נזכר "התשובה", אלא רק "יום הכיפורים". ברור, שהוספה זו של רבינו, נובעת משיטתו (שם פ"א הלכה ג' והלכה ד'): שפסק כחכמים החולקים על רבי. שאע"פ שבהלכה ג' פסק "עצמו של יום הכיפורים מכפר" הוסיף "לשבים", כדעתם של חכמים: שאין יוה"כ מכפר, אלא עם התשובה, אי"כ "התשובה ויום הכיפורים" הם "ישות אחת" — והם זקוקים זה לזה, כדי שתגיע הכפרה לביצועה.

ר' אלעזר בן עזריה, שהוא מרא דשמעתתא של ענין חילוקי הכפרה, שעליהם שאל אותו ר' מתיא בן חרש ברומי — והוא השיב לו, בשמו של ר' ישמעאל: "שלשה הן ותשובה עם כל אחד ואחד" — (מס' יומא דף פ"ו). הוא הוא בעל השמועה שלנו, בענין "בין אדם לחברו". ראבי"ע לא בא לספק לנו ידיעות — לתת לנו "אינפורמציה": על מה כן מכפר יוה"כ ועל מה לא מכפר יום הכיפורים, ואימתי הכפרה אינה נשלמת, אלא עם יסורים או מיתה ר"ל. הלכה זו נשנתה מפיו, משום שהיא הלכה למעשה, בהלכות תשובה. ללמדנו: כיצד מבצעים תשובה שלמה? **במצוות שבין אדם למקום**, ע"י קבלת היסורים באהבה ואמירת הוידוי לפני המיתה בתפילה: "יהי רצון שתהא מיתתי כפרה על כל עוונותי", או אם זוכה האדם, בדרך התשובה מאהבה, שאז העוונות נהפכים לזכויות ויום הכיפורים מכפר על הכל. **במצוות שבין אדם לחברו**, ע"י דרכי התשובה וביצועם בפועל ממש, עד שירצה את חברו.

ר' אלעזר בן עזריה בא ללמדנו, שבענינים שבין אדם לחברו, לא מספיקים שלבי התשובה הכלליים, שמפרט אותם הרמב"ם בהלכותיו: חרטה ועזיבת החטא, וידוי, קבלה להבא, וקרבתו. כאן יש צורך בדבר נוסף. — **סתם חרטה**, אינה מספקת. בענינים אלה נכללת בכלל עזיבת החטא, החובה לרצות את חברו ע"י פיוס, והשבת רכושו או כבודו. דהיינו: פיוס ופיצוי החבר, הוא חלק אינטגרלי של תהליך התשובה. בלעדיו לא נעשה מעשה התשובה. ממילא אין יום הכיפורים יכול לכפר — כי אינו מכפר, אלא עם התשובה — כשיטתו של ר' אלעזר בן עזריה.

דבריו של ראבי"ע בענין עבירות שבין אדם לחברו — מסתמכים על סופו של הפסוק: "לפני ה' תטהרו" — והוא לומד מהמושג של "תטהרו", את התנאי של הצורך **בטהרה**, הנובעת **מפעולתו של האדם המיטהר**, כשלב שלפני היוצרות המצב של "עמידה לפני ד'".

כדי שיוכל האדם להגיע להיות ראוי לכפרה, כדי שיווצר המצב, המאפשר תשובה שלמה — יש צורך בביצוע שלם של התהליך. צריך אדם להיות טהור מצדו — במה שתלוי בפעילותו ובפעולתו הוא — כדי שיוכל להתיצב לפני בוראו ולעמוד לפני ד', כדי שיוכל

להכלל בהבטחה האלקית של : "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו". יש כאן כביכול, פעילות הדדית של האדם ואלקיו, בבחינת "אני לדודי ודודי לי". פעולותיו של הקב"ה המנויות בפסוק זה: — **"לכפר עליכם"**, **"לטהר אתכם"**, פעולת האדם: — **"לפני ה' תטהרו"**.

פעולת האדם והפעולה האלוקית

הנקודה המרכזית של כל הנושא היא: שהתשובה — כל תשובה, מורכבת משני צדדים: **פעולת האדם ופעולת הקב"ה**. כמו שנאמר: **"שובו אלי ואשובה אליכם"**, וכמו שאנו קוראים במגילת איכה, ומתפללים בתפילותינו ובסליחותינו: **"השיבנו ד' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם"**.

הרי ההבטחה האלקית: לכפר עליכם, לטהר אתכם מתקיימת, משום שאתם השבים שחרתם עצמכם ונעשיתם ראויים לעמוד לפני ד', היא כאילו ניתנת על תנאי, הקב"ה יטהר את הבאים לפניו, אם מצדם עשו כל אשר ביכלתם — להטהר.

האדם צריך לבצע מצידו את החזרה בתשובה, בכל כוחו ובכל מאודו — בהרגשת לבו ובביטוי שפתיו. **אין הדבר תלוי אלא באדם. תחילה הוא צריך לפתוח את עיניו ואת אזניו ואת סגור לבו, אין הדבר תלוי אלא בגמירת דעתו של האדם ובתחושת הלב שלו.**

לכך מכוונים דברי הרמב"ם, "התשובה ויום הכפורים". התשובה — היא פעולת האדם. יום הכפורים שעיצומו מכפר — הוא פעולת הבורא, מתנה יקרה שנתן לבני אדם, לכפר עליהם ולטהר אותם, ביום הקדוש של השנה היהודית.

עיקר התשובה הוא התהליך המתרחש בלבו של האדם, אין תשובה אלא תשובת הלב. אמנם, המעשה המוציא אותה בדרך כלל מן הכח אל הפועל — הוא הוידוי. — אכן יש עוד סוג של תשובה, התובע **מעשה נוסף**, חוץ מן הוידוי ולפני הכפרה — וזהו מעשה התשובה, במצוות שבין אדם לחברו — **פיצוי החבר ופיוסו והחזרת אשר נלקח ממנו אליו** — להשיב לו את אשר לו, ואף זה פרט הנכלל בכלל מצות התשובה.

מצוה זו — של פיוס החבר, היא **מצוה חיובית**, בדיוק כמו השבת אבידה והחזרת גזל — אע"פ שהיא גם תנאי מתנאי התשובה.

התשובה — מצוה חיובית

דבר זה מביאנו לדון בשאלה העקרונית והמפורסמת: האם חייב אדם לעשות תשובה או רק זכאי הוא לכך? התשובה רשות או חובה?

שיטתו הידועה של רבינו בעל המנחת-חינוך במצוה שס"ד שכבר הזכרנו ובררנו לעיל, היא: כי למעשה, אין התשובה מצוה חיובית, כל עיקר, אפילו הוידוי, אינו מצוה חיובית, אלא כמצות גרושין שאין בה לא חיוב ולא קיום. כל כולה תלויה היא ברצונו של האדם – כשהחליט לבצע גרושין, אז חלות המצוות האמורות בענין. – כך בתשובה, אם רוצה אדם בכפרה – יעשה תשובה ויתכפר לו, ואז התנאים חלים: חרטה, וידוי, קבלה בלב וכדומה. ובמצוות שבין אדם לחברו, נוסף לתנאי התשובה, כאמור, התנאי של הריצוי והפיוס, החזרת הגזל לנגזל ופיוס הנפגע – שבלעדיהם אין תשובה.

כמובן, דברים אלו של המנחת-חינוך, הם להסבר דעתו של הרמב"ם, שכידוע לא מנה את התשובה עצמה כמצות עשה, אלא רק את הוידוי. ברור, שלרמב"ן ולראשונים דעמו, שמנו התשובה כמצוה, ובארו פרשת התשובה שבמשנה-תורה, כמצוה, ולא כסיפור דברים של הבטחה א-לקית: "ושבת עד ד' א-לקיך" (דברים ל' ב'), תהא זו מצות-עשה ממש וכל תנאיה וחלקיה, יהיו פרטי אותה מצוה.

אכן כבר הקשו על דברי המנחת-חינוך, מלשונו של הרמב"ם, ספר המצוות מצוה ע"ג שכתב שם: "שציוונו להתודות וכו' וירחיב את הדיבור ויבקש כפרה וכו'". שמתוך דבריו משמע: שהוידוי ובקשת הכפרה, הן מצוות חיוביות ממש. וכן גם משמעות לשון החינוך שם שכתב: "והעובר על זה ולא התודה – ביטל מצות עשה".

אם נסיק כי הוידוי, וכן בקשת הכפרה, הן מצווה חיובית וכי הוידוי נאמר בלשון בקשת כפרה, כמו ששנו חכמים בלשון הוידוי בחלקו השני: "אנא ה' כפר נא לחטאים וכו'" – אם כן גם התשובה, שהיא תנאי לכפרה, היא מצוה חיובית, ומכאן שפיוס החבר, שהוא תנאי לתשובה וכפרה – גם הוא מצוה חיובית.

התשובה – בקשת החיים

נראה לי לומר בהסבר הדבר: כי כמו שאין מי שיחלוק בכך, שמאבד עצמו לדעת, הוא עובר עבירה חמורה וגם אם מאבד עצמו לדעת באופן פסיבי – עובר על: "את דמכם לנפשותיכם אדרוש" ודינו מסור לשמים – כמו שנאמר: "מיד האדם, מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם". (ראה רמב"ם ה' רוצח ושמירת נפש פ"ב ה"ג) – כך יש גזר של איבוד עצמו לדעת, בחיי הנצח של העולם הבא, כמו שפרשו גדולי הקבלה והחסידות את התפילות של "זכרנו לחיים" "וכתבנו בספר חיים" וכדומה, לא על החיים הגשמיים בלבד, אלא גם, ואולי בעיקר, על חיי הנצח, דהיינו חיי העולם הבא. שהרי, ללא תשובה וכפרה, איך אפשר לזכות לחיים שכאלו – כמו שקבע רבינו המקובל האלקי תלמיד הרמ"ק זיע"א, בחרוז הנפלא בפזמון "אודה": "ואשר נפשו לא חיה, איך יזכה לאור הבוקר".

ופשוט בעיני לומר: שבקשת הכפרה ע"י התשובה והוידוי, היא מצוה חיובית מוחלטת, שהיא יסוד היסודות של חיי העולם הזה וחיי העולם הבא – "למען תחיו ובאתם וירשתם

את הארץ – בעולם הזה ובעולם הבא – שאז יקוים: "ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ".

מצוה זו, היא בכלל מה שאמר הכתוב: "וחי בהם". המצוות כולם מטרתם, לתת לאדם חיים בעולם הזה ובעולם הבא, כדי שיתקיים בו: "ואתם הדבקים בה' אלקיכם – חיים כולכם היום". התשובה והחיים תלויים ואחוזים זה בזה, כדברי הנביא יחזקאל, המובאים בתפילת הנעילה: "כי אם בשובו מדרכו וחיה – ושובו וחיו".

אין זה מקרה כלל, שסוגית פיקוח נפש, שדוחה שבת על כל חלקיה, נסדרה ע"י רבותינו מסדרי הגמ' במס' יומא ולא במס' שבת. ללמדנו, כי השבת במדרגתה העליונה, שבת־שבתון – אף היא נדחית, מפני פיקוח נפש. שכל כולה לא באה לעולם, אלא כדי להציל את הנפש. כדברי שמואל: "וחי בהם ולא שימות בהם". "ולכולהו אית להו פירכא לבר משמואל" (יומא פ"ה ב').

אין חיים ללא כפרה, ולכן האדם החייב בפיקוח נפשו, חייב לבקשה והקב"ה ממציאה לידו. זוהי כל מטרת יום הכפורים: **לתת חיים לאדם מישראל, השב בתשובה וזוכה לכפרה**.

הכפרה והתשובה

נחזור ונסביר: בקשת הכפרה כמו מעשה התשובה, אף היא מורכבת משני צדדים – **מעשה האדם – הקרבן, הוידוי, התפילה, החרטה בלב והקבלה להבא** – וכמו כן – מעשה הקב"ה, הפותח שער לדופקי התשובה, המכפר לכלל ולפרט, "מי מטהר אתכם" אביכם שבשמים. **הוא המשיב והוא המכפר – תשובה שלמה וכפרה שלמה**.

זה עומק דבריו של ר' אלעזר בן עזריה: – **בקשת הכפרה, תלויה במעשה האדם ובמעשה שמים** – ייתכן, ואולי אפשר לומר, כי אפילו לדעת רבי: **שעיצומו של יום מכפר**, עדיין נותר ענין אחד שגם רבי, הוא רבנו הקדוש, שסתם משנה סדורה על ידו – יודה בו, שיש לגביו צורך במעשה האדם, והוא **"במצוות שבין אדם לחברו"**.

אמנם, "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם" – דהיינו: פעולה שהיא כולה מעשה שמים, **הוא המכפר הוא המטהר** – כנבואתו הנפלאה של יחזקאל (ל"ו – כה, כז): **"וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גילוליכם אטהר אתכם** – ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם, **ועשיתי את אשר בחוקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם"**. בכל זאת; עדיין לא נשלמה הפעולה, עד שאתם תלכו בחוקותי ותשמרו את משפטי. "ושפיל לסיפא דקרא" – **לפני ה' תטהרו!** אתם חיבים לעשות פעולת טהרה מצדכם, אתם חיבים לבוא ולהתיצב לפני ד' ולטהר את עצמכם – ע"י התשובה והוידוי, הכפרה והקבלה להבא. אפילו לשטתו של רבי, שאין מעשים אלו של האדם, **מעכבים את הכפרה**, כי יש "עיצומו של יום מכפר" – גם הוא מודה: שאין יום הכיפורים מכפר על בין אדם לחברו, עד שיפייס את חברו. – כדי, שישאר רק חייב מצד המצוה שבין אדם למקום, שישנה בכל מצוה שבין אדם לחברו – הבנויה כידוע משני רבדים: המצווה שנצטוונו מאת ד' יתברך – לא לפגוע

ברענו, ולעשות עמו חסד וצדקה ולקיים: "ואהבת לרעך כמוך", והמצוה שקיימת בינינו לבין חברנו. **יום הכיפורים – לדעת רבי, ויום הכפורים עם התשובה לדעת חכמים** – יכול לפעול, רק אחרי שהתקימה המציאות של "עמידה לפני ד'", התלויה בפיוס החבר. פעולתו של יום הכפורים, שואבת כל כולה רק לגבי מה שנוגע לבין האדם למקום, וכל זה מתחיל לפעול, רק אחרי שפוייס החבר, במה שנוגע ל"בין האדם לחברו". יש איפה הבדל עמוק ויסודי, **בין ענין התשובה – לענין הכפרה. תשובה שייכת הן למערכת היחסים שבין האדם לרעיו והן לשטח היחסים שבינו לבין קונו, כביכול. הכפרה כל-כולה שייכת רק ל"בין אדם למקום"**, מעצם טבעה והגדרתה ומהות פעולתה. הקב"ה מכפר והאדם מתכפר, במעשה החרטה, הוידוי והקרבו, ובכל תנאי הכפרה.

מה "בין האדם למקום" לבין "בין אדם לחברו"?

את דבריו של ר' אלעזר בן עזריה, מסביר באופן נפלא רבינו המאירי, בחיבור התשובה שלו: "יש חילוק מהותי בין ענינים שבין אדם למקום, לאלו שבין אדם לחברו. **בין אדם למקום קובעת המחשבה - כוונת הלב** – "ודי יראה ללבב". אבל, "בין אדם לחברו" – **המעשה קובע, מעשה הנראה בעיניו של כל אדם**".

נימוק עמוק לפנינו: היחס החיצוני שבין אנשים, **הרואים לעינים ולא ללב** – תובע ביטוי חיצוני ומעשי דבקות האדם בא-לקיו – הוא מן הדברים, שבין האדם לקונו – כי האדם יראה לעינים ודי יראה ללבב – "רחמנא לבא בעי".

לכן: בדברים שבין האדם לחברו – אין הדלת נפתחת לחוזרים בתשובה, כל עוד לא ביצעו תחילה את הדברים, שבינם לבין בריות אחרות. **דברים שבין הבריות** – תנאי הם ל**ברכות שמים**. אבל בדברים שבין אדם למקום, אין כל תנאים מוקדמים. הדלת נפתחת ע"י תשובה אמיתית – תשובת הלב. כמו שנאמר אצל אנשי ניונה: "ויאמינו אנשי ניונה בא-לקים וילבשו שקים וכו'" ורק אח"כ שבו ממעשיהם הרעים **ומן החמס אשר בכפיהם**. אז התקיים בהם: "וירא הא-לקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה". **אם בכל אדם כך** – **בבני ישראל עאכו"כ**. בתשובתם של ישראל מתקיים: "לפני מי אתם מיטהרים ומי מטהר אתכם" – בשלמות, שזו מדרגתה העליונה של התשובה.

דבריו הנפלאים של ר' עקיבא, קשורים ואתוזים איפוא, בדבריו של ר' אלעזר בן עזריה – ובנויים על השאיפה לשלמות הנפלאה, שבין בינת האדם ופעולתו, למעשים של מעלה, לדברים שבידי שמים.

אהבת הרע ואהבת ד'

בטעם הדבר – נראה לנו לומר רעיון עמוק ונפלא:

דברים שבין אדם לחברו

רוא

רבי עקיבא, הלא הוא התנא האלקי, שהעמיד את כל התורה כולה על היסוד של: "ואהבת לרעך כמוך" ודרש: "זה כלל גדול בתורה" (ספרא קדושים מ"ד י"ב, בראשית רבה פ"ד), מוכרחים לומר, שלדעתו, הכלל הזה כולל הכל – גם בין אדם לחברו וגם בין אדם למקום. רבי עקיבא הלא הוא התנא האלקי שאמר בשעה שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל – "ואהבת את ד' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" – כל ימי הייתי מצטער, מתי יבוא פסוק זה לידי ואקיימנו – זוהי אהבת ד' במדרגה הגבוהה ביותר שלה.

אהבת הרע ואהבת ה' – נובעות שתיהן ממקור אחד ושתייהן ענינם אחד. מי שאוהב את ד', בכל לבבו ובכל נפשו – יאהב את חברו, בכל לבבו ובכל נפשו, מי שפוגם במצוה יסודית זו של אהבת הרע – אי אפשר לו שיקיים גם מצות "אהבת ד'". כי, בצלם אלקים עשה את האדם! לכן: "חביב אדם שנברא בצלם אלקים" ו"חביבין ישראל שנקראו בנים למקום" – (גם אלו דברי ר' עקיבא, אבות ג' י"ד) ולכן כמו שחייבים להתיצב לפני ה', בתשובת יום הכפורים, ללא חטאים עוונות ופשעים – כדי להיות טהורים ולזכות לטהרה עליונה, מידיו של הקב"ה – כך צריך האדם, להתיצב לפני חברו, שחטא לו, להרגיש שפגם חלילה, בצלם האלקים שבאדם ולעשות תשובה על פגמתו זו. השב חייב להתיצב לפני חברו, האדם מישראל, שהוא מפייסו ומרצה אותו, כדי לזכות לסליחה ומחילה, כדי שיוכל להתיצב ב"ויהי היום" לפני בוראו, מטוהר ומזוקק, ומוכן לזכות בטהרה העליונה ובתשובה השלמה.

הסברים עמוקים, מלמדנו רבינו השלי"ה הקדוש באמרו: "כתוב: "ואהבת את ד' אלקיך" וכתוב: "ואהבת לרעך כמוך" – הנה, מחוברים אלו שתי האהבות ומתיחדים על ידי אחדותו יתברך. כי כן אנו מסיימים: "הבחר בעמו ישראל באהבה, ואוהב עמו ישראל", ואומרים פסוק היחוד (שמע ישראל), ואחר כך אהבת השם יתבי: "ואהבת את ה' אלקיך וכו'", כי "ואהבת לרעך כמוך", הוא הרגל שהעולם עומד עליו" (שער האותיות אות ב').

במפורש מסביר ענין זה, באופן נפלא, רבינו המהר"ל בסי' נתיבות עולם, נתיב אהבת הרע פרק א': "כי דבר זה שאוהב את הבריות, הוא אהבת השם יתבי גם כן. כי מי שאוהב את האחד, אוהב את כל מעשה ידיו, אשר עשה ופעל ולפיכך כאשר אוהב את השם יתבי – אי אפשר שלא יאהב את בריותיו, ואם הוא שונא הבריות, אי אפשר שיאהב השם יתברך, אשר בראם וכו'".

הרי, אהבת השם ואהבת הרע – עולות בקנה אחד וכרוכות יחד ולכן גם מצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו – שלמות אחת הן – והשב צריך לשוב בשלמות בשני השטחים – ואז תשובתו – ביחוד אם היא תשובה מאהבה – תשובה שלמה.

פיוס הרע – התיצבות לפני ה'

אולי גם משום כך, חייבו רבותינו פיוסו של החבר, לא רק ע"י שליח, אלא בהתיצבות פנים אל פנים, המפייס אל מול המפוייס, וכן כתב בעין יעקב, ע"פ הירושלמי יומא שם:

"הדין אמרת דחוטא לחברו, צריך מימר סרחית עליך", וכך הביא בעין יעקב יומא שם והובאו דבריו בב"ח או"ח סי' תר"ו: "שהחוטא ילך לכתחילה בעצמו לבקש מחילה וכו', דלאו כמו שנוהגין מקצת בני אדם, לשלוח תחילת אמצעי, שירצה העלוב לקבל פיוס העולב".

ידידנו ומורנו הגאון ר' יוסף כהן שליט"א, בס' התשובה שלו, הביא מקור לזה, מדברי המדרש לקח טוב על אחי יוסף, על הפסוק: "וילכו גם אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך לעבדים". "מלמד: שאע"פ שמחול עלבוננו ע"י שליח, צריך להראות לו פנים".

רבותינו בעלי המוסר, פרשו ענין זה של הבקשה האישית וחיוב הפיוס מצד ההכנעה והבושה. כך כותב הגר"י בלזר, בספרו כוכבי אור: "ולכן היו רבותינו האמוראים, ממציאים עצמם לחוטאים כנגדם, כדי שיכניעו עצמם וימחלו להם". – ובאר: "שהוא כדי שיכניע החוטא עצמו ויזכה למחילה ולכפרה".

אמנם הכרעת האחרונים היא, בדיעבד מספיק לצאת ידי עיקר חיוב התשובה, על ידי חרטה, ויודי ועזיבת החטא, והעיר ע"ז הגר"י כהן שם: "שבקשת המחילה בין אדם למקום, הושוותה לבקשת המחילה, בבין אדם לחברו והושוו זל"ז", וכן משמע, מהא דאיתא במגילה כח' א': "מר זוטרא חסידא כי הוי סליק לפוריא, אמר שרי ליה מריה לכל מאן דצערן, אע"פ דלא מפייס ליי", – עיי"ש. וכך הנהיגו חכמים לומר, בתפילת ק"ש שעל המטה: "שרי ליה מארי לכל מאן דמצערן לי – רבשי"ע הריני מוחל וכו' ולא יענש אדם בסבתיי". (כנוסח המובא בסידורים רבים).

אנו מציעים לומר, כי בעומק הענין, ההתייצבות לפני חברו לפייסו – היא כהתייצבות לפני המקום. שיש צלם א-לקים שבאדם; הלא היא נפשו, שנפגעה ע"י ביזויו של חברו – וצריך להסיר המחיצות שבין אדם לחברו, כפי שחייבים להסיר את המחיצות שבין אדם למקום. דבר זה לא ראוי לו שיעשה ע"י שליח. כי כמו שעיקר התפילה היא העמידה לפני ה', כך עיקר התשובה העמידה לפני ד' – וכך הוא "בין אדם לחברו", איש ישראל אשר צלם א-לקים לו, שצריך לפייסו ולהתייצב לפניו.

זו המדרגה הגבוהה של עשרת ימי התשובה ויום הכיפורים, ההתקרבות והדבקות בדי – ואת זה מעכבות ומונעות העבירות שבין אדם לחברו, שחייב לפייסו בפניו, גם אם זה כרוך בבושה ואי-נעימות – ההכנעה והבושה, הם מדרכי התשובה. כמו שמפרט הרמב"ם בלשון הוידוי ומוסיף: "והרי ניחמתי, ובושתי במעשי" – וכך מנה רבינו יונה, שער א' אות י"ט את ההכנעה והבושה, בתוך "עשרים עיקרים של תשובה".

עיקר עבודתו של יום הכיפורים היא, ההתייצבות לפני ד' – משום כך יש ערך מיוחד, לפיוס בין אדם לחברו ובערב יום הכפורים. לכן מצינו, בכמה וכמה עובדות בגמ', שרבותינו האמוראים נהגו ללכת ולפייס בערב יום הכיפורים. כמו שמובא במס' יומא פ"ז: "רב הויה ליה מילתא בהדי ההוא טבחא, לא אתא קמיה במעלי יומי דכיפורי אמר איהו איזיל אנא לפיוסי ליה" וכו' וכן הלך רב לפייס את ר' חנינא תליסר מעלי יומי דכיפורי – הרי שמנהגם היה במיוחד, לפייס בערב יום הכיפורים, וכך כותרת הסימן תר"ו בשו"ע או"ח: "שיפייס אדם לחברו ערוה"כ" וצ"ן בבאר הגולה שם: "להני עובדי דאמוראיי" – וכך כותב רבינו

אפרים זלמן מרגליות זצ"ל, בספרו מטה-אפרים: "דאע"פ שבשאר ימות השנה, מחוייב לפייס למי שפשע כנגדו, מ"מ אם אין לו פנאי וכו', אך בערב יום הכיפורים מחוייב לתקן הכל, **כדי שיטהר מכל עוונותיו** כדכתיב: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאותיכם לפני ד' תטהרו" (עיי' משנה ברורה תר"ו ס"ק א').

הרי **חיוב מיוחד בערב יום הכיפורים**, לתקן את כל מה שעבר בעניינים שבין אדם לחברו, לפני שישבו בעניינים שבין אדם למקום, וכל כך למה? כדי שתהא תשובתו של האדם **תשובה שלמה** ויוכל לזכות לכפרה ביום הקדוש – ולקיים בעצמו: "לפני ה' תטהרו". זו ההכנה לעמידתו לפני אלקיו בתפילה, כשהוא זך וטהור, כדברי הנביא ישעיהו, שאנו קוראים בהפטרות יום הכיפורים: "הלא זה צום אבחרהו – פתח חרצובות רשע, התר אגודות מוטה ושלח רצוצים חפשים וכל מוטה תנתקו". והדברים מכוונים לנבואתו של ישעיהו בפרק א': "גם כי תרבו תפילה אינני שומע ידיכם דמים מלאו – רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע, למדו היטב דרשו משפט, אשרו חמוץ, שפטו יתום ריבו אלמנה" – והכל בדברים שבין אדם לחברו.

חידוש גדול וחילוק מענין, מצינו בדבריו של רבינו השפת אמת על מס' יומא שם: "דביוה"כ איכא קפידא שיתפייס א' עם חברו, ואין נפקותא אם הצדק עמו במה שהקפיד עליו, מ"מ צריכין להתפייס" – ובאר הגר"י כהן, מתוך דבריו המובאים בס' התשובה: "**שזה הטעם שהלך רב אצל רבי חנינא**, אע"פ שמצד **עצם הדבר** לא היה הצדק עם ר' חנינא, שהקפיד על רב – בערב יום הכיפורים, העביר רב על מידותיו והלך לפייסו".

מכאן גם הסבר, לשיטתם המיוחדת של כמה מרבתינו – שכל זמן שלא ריצה את חברו, הרי זה מעכב את הכפרה, גם בין אדם למקום, וזה יסוד התקנה, שתיקן רבינו החיי אדם בתפילה זכה, לומר בפיו שהוא מוחל לכל מי שפגע בו – כדי שיכנס ליום הקדוש, כשהוא מטוהר ומזוכך וראוי לעמידה לפני בוראו. ופעולה זאת היא בכלל "דרשו ה' בהמצאו". (עיי' בענין זה, שהתשובה בין אדם לחברו, הפיוס, הם תנאי ומעלה לעיכובא, בתשובה שבין אדם למקום – בדברי הרי"ף בעין יעקב, ומ"ש בספר ברכי"וסף וכן בסי' אריאל – דרוש ליוה"כ – אע"פ שרבים חלקו על כך, וכן הביא בא"ח ספינקא תר"ו א'. וכן בסידור הגר"א עם ביאורי הרי"י מאלצאן, שהוציא לאור ידידי המנוח הרב יעקב לנדא זצ"ל, נכד הגר"א כתב: "וכן הדין נותן, כי איך אפשר שיבקש מהקב"ה, שיעבור על מידותיו – אם האדם הפחות, לא יבקש להעביר על מידותיו".

הריצוי וההתרצות – הסרת המחיצות

לפי ההסבר הפנימי שהצענו – לא רק **מדה כנגד מדה** יש כאן, אלא ענין מהותי פנימי שבתשובה. כדי שתפילתו של האדם תתקבל ותכנס לפני ולפנים, היא צריכה לעבור ולהתגבר על המחיצות – ולהסיר אותה מחיצה של ברזל, שמפסקת בין ישראל לבין אביהם שבשמים, חלילה, בגלל עוונותיהם – וכמאמר הכתוב: "כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם ובין אלקיכם וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע". ידוע, שבכל אדם מישראל – חלק

א־לוקה ממעל וכדי שיוכלו התפילות לעבור ולהתגבר על כל המכשולים — צריכים לקרוע ולהסיר את המחיצות, **שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו** ואז רק אז, תשובתו של האדם נעשית בשלימות והוא שב אל א־לקיו ודבק בו לאהבה — **ועוונותיו מתכפרים וזכויותיו מתרבות**, "שאפילו זדונות נעשים לו כזכויות". האהבה והדבקות — אפשריות רק משהוסרו המחיצות. זוהי המדרגה הגבוהה של עבודת יום הכיפורים, שבו ענין "אני לדודי ודודי לי", מגיע לשיא השלמות, באהבה רבה וביחוד שלם.

זוהי המשמעות העמוקה של ההלכה: שאין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חברו. הכונה — שאין הכפרה של היום נגמרת בכלל, בכל הענינים ובכל השטחים בשלמותם — עד שירצה את חברו. כמו שבמעמד הר־סיני, היה המעמד יחד, בלב אחד, כאיש אחד, כהכשר ותנאי לקבלת עול מלכות שמים ולקבלת התורה — כך בכל יום־כיפורים — האהבה הטהורה והזכה שבין איש ישראל לחברו ושבין ישראל לאביהם שבשמים — מביאות לכלל התשובה השלמה, מביאות לכלל הטהרה השלמה, — לקיומו של הכתוב: "כי ביום הזה יכפר עליכם, לטהר אתכם מכל חטאתיכם" — **טהרה שלמה ולא טהרה חלקית** — ואז "לפני ד' תטהרו"!

הרי משנתו של רבי עקיבא ואף הפסוק שהוא מסתמך עליו, נוגעים לאותו ענין ולאותו פסוק, שעמד עליו חברו, ר' אלעזר בן עזריה — ביחוד לגבי הטהרה "לטהר אתכם" מכאן, "ולפני ד' תטהרו", מאידך. קודם: "לפני מי אתם מטהרים" ואח"כ "מי מטהר אתכם". גם משל המקוה פרושו: אין המקוה מטהרת, ללא פעולתו של האדם הטובל בה, אם אין זה שבא להטהר, יורד וטובל — איך תוכל המקוה לטהר אותו. כד־הקב"ה מטהר את ישראל — מתוך שהם עושים מצדם את פעולת הטהרה — והתשובה ומעשה הכפרה והפיוס.

הטהרות פסיבית ואקטיבית — בין אדם למקום ולחברו.

נרד לעומק הדברים:

לגבי מצוות שבין אדם למקום, תתכן מציאות של אתערותא דלעילא לפני אתערותא דלתתא, כדברי הנביא ביחזקאל ל"ו, שהזכרנו קודם: "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם וכו'", שהיא פעולה הבאה כולה מצד ד' יתברך, שבכל הזאה וזריקה; — הפעולה היא לגמרי בלעדית, מצד המזה והזורק — ורק אח"כ: "ונתתי לכם לב חדש", וכתוצאה מזה: "ועשיתי את אשר בחוקי תלכו" — בתהליך נסי ונפלא.

אך יש מצוות או חלילה, עבירות, שבין אדם לחברו, שבהן חייבת לבוא האתערותא דלתתא לפני אתערותא דלעילא. — כאן הפעולה של הטהרה, אינה יכולה להתקיים, בלי פעולה של המיטהר — כאדם העומד לפני מקוה מים, אם לא יכנס לתוכו ויטבול — לא יטהר, פעולת הטובל — היא הכרחית ומהותית לעצם מעשה הטהרה. מעין מים־חיים זה של התשובה, יש לטבול בו כדי להטהר, ורק אז יכולה הטהרה לצאת מן הכח לפועל.

הרי לימדנו התנא הקדוש רבי עקיבא, כאמור, את יסוד היסודות של התשובה. הקב"ה מטהר את ישראל, כשהם פועלים מצדם ומטהרים את עצמם — **"לפני מי אתם מיטהרין"** — בפעולתכם אתם — **"מי מטהר אתכם"** — נפלאות מעשי ד', אביכם-שבשמים, וזה מה שאמר הכתוב: **"מקוה ישראל ד"**.

זורשים סמוכים. דברי ראבי"ע בענין בין אדם לחברו, הם עיקר התשובה התלוי בפעולת האדם ועל כך אמר רבי עקיבא: **"לפני מי אתם מיטהרין"**. זה **סודה של התשובה שלמה** — **עמידה לפני ד' מזה והתיצבות בלב-שקט ומצפון נקי, לפני הרע מישראל מזה**. דבר זה מביא לכלל ההטהרות וההתקדשות בקדושה העליונה, כשהאדם מכוון מעשיו ולבו דיבורו והליכותיו — כלפי מעלה, והקב"ה שומע תפילותיו ורואה מעשיו וחונן אותו בתשובה שלמה, טהרה שלמה וכפרה שלמה.

זה סודה של האהבה הטהורה — אהבת הדוד לכה, כאהבת האדם לאלקיו — **"אני לדודי ודודי לי"**, שהיא המדרגה העליונה באהבות שבין אדם לחברו — **"והיא חברתך ואשת בריתך"** (מלאכי, ב, יד).

לימדנו רבינו, מרן הרב הגרא"י הכהן קוק זצ"ל, את עומק משנתו זו של רבי עקיבא, באמרו בהקדמתו הגדולה לשיר השירים (סדור עולת ראייה), על מאמרו הידוע של רבי עקיבא, במשנה במסי ידיום פ"ג מ"ה: **"שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קדשים"**. הרב כותב כאן את הדברים הנפלאים על: **"האהבה הטהורה הטבעית, האהבה הלאומית הנאורה, והאהבה האלקית הקדושה"**, ששכנו בו: **"אמנם — כנטף מים מני ים, כזיק אחד מלהב אש, שעד לב השמים יגיע, כאות אחת מספר גדול ורחב ידיים — הודע איש אשר כה רמה נפשו (ר' עקיבא), להעריך גם כן את האהבה הפרטית, הטבעית בערכה הטהור, והיו לו האהבה הטהורה הטבעית והאהבה הלאומית הנאורה, והאהבה האלקית הקדושה ומלאה היד — ערוכות במערכה, כמגדל דוד צוארך — בנוי לתלפיות"**.

האהבה — המעולה והנעלה במדות האדם

שתי אהבות הן: **אהבה בין אדם למקום עד כלות הנפש**, שעליה אמר ר' עקיבא את מאמרו הנפלא: **"כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא פסוק זה לידי ואקיימנו, ואהבת את ד' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך"** — אפילו נוטל את נפשך". השניה: **אהבה בין אדם לחברו**, שעליה אמר ר' עקיבא: **"זה כלל גדול בתורה"**, והיא המטהרת ומקדשת את האדם, ושתי האהבות — ענין אחד.

האהבה היא תנאי לתשובה ומעלה אליה. היא המוליכה אליה, אל התשובה בענינים שבין אדם למקום ואהבת ה', ולענינים שבין אדם לחברו — ולחבריו, בפרט ובכלל, — **אהבת ישראל**.

אין תפילה שלמה, כתפילתו של מי שמקדים את מצות האהבה — **"ואהבת לרעך כמוך"** — לתפילתו, כך היו דבריו של האר"י הקדוש לתלמידיו: **"שיקבל עליו מצוות עשה של**

"ואהבת לרעך כמוך", לפני שיתפלל", וכך הנהיגו רבותינו לומר לפני התפילה בכל בוקר: "הריני מקבל עלי מ"ע של "ואהבת לרעך כמוך", אין תשובה שלמה – אלא התשובה מאהבה, אהבת אלקים שבאה על ידי ומופיעה מתוך אהבת האדם – היא אהבת ישראל.

לכן פוסק רבי עקיבא: "ועשית הישר והטוב בעיני ד' – הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם" (תוספתא שקלים ב' ג'). לכן הוא דורש, בעומק, על הפסוק: "שמור ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנכי מצווך למען ייטב לך ולבניך אחריו עד עולם, כי תעשה הטוב והישר בעיני ד' אלקיך – הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם" – ור' ישמעאל חברו דורש: "הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם", וכן הוא אומר: "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם" (ספרי ראה נ"ב).

נמצינו למדים: בעקרון זה של המקבילה ההרמונית, שבין היושר והטוב – לבין "לפני האלקים ולפני האדם" – מסכימים ר' ישמעאל ור' עקיבא. הם חלוקים רק בשאלה, אם הטוב הוא האנושי והישר הוא האלקי, או להיפך.

ואכן, אלו ואלו דברי אלקים חיים: הישר והטוב, כששניהם קיימים, כ"תרין רעין דלא מתפרשין" – אז מתקיים באדם: "למען ייטב לך ולבניך אחריו עד עולם".

זה סודה של התשובה השלמה. לא שתי רשויות לפנינו, לא שני מישורים נפרדים – בין אדם לחברו ובין אדם למקום, הכל – רשות עליונה אחת היא. עליה אנו מתפללים: "אבינו מלכנו החזירנו בתשובה שלמה לפניך".

אשרי מי שזכה ונמסרו לו המפתחות, מפתח האהבה, לשערי ההיכל הקדוש של התשובה, אשרי מי שזכה ועשה תשובה שלמה, בדברים שבין אדם למקום ובדברים שבין אדם לחברו.

"אשריכם ישראל – לפני מי אתם מיטהרים ומי מטהר אתכם – אביכם שבשמים".